

УДК 342.7

Кравченко Михайло Георгійович –

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
юридичний факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-3909-4599

Mykhailo H. Kravchenko –

candidate of juridical sciences, senior researcher,
Law Faculty
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)
orcid.org/0000-0002-3909-4599

Правовий статус носіїв права на очікуване життя в Україні

Стаття присвячена дослідженню правового статусу майбутньої людини у період її внутрішньоутробного розвитку. У статті проаналізовано нинішній стан правового регулювання правового статусу ембріону та плоду людини за законодавством України. Констатовано те, що вітчизняне законодавство не містить комплексного правового регулювання правового статусу людини, яка проходить внутрішньоутробний період свого розвитку. На підставі проведеного дослідження зроблено низку пропозицій щодо правового регулювання права на очікуване життя та правового статусу ембріону та плоду людини як носіїв цього права.

Ключові слова: ембріон людини, плід людини, право на життя, гарантування, держава.

Статья посвящена исследованию правового статуса будущего человека в период его внутриутробного развития. В статье проанализированы нынешнее состояние правового регулирования правового статуса эмбриона и плода человека в соответствии с законодательством Украины. Констатировано то, что отечественное законодательство не содержит комплексного правового регулирования правового статуса человека, который проходит внутриутробный период своего развития. На основании проведенного исследования сделан ряд предложений относительно правового регулирования права на ожидаемую жизнь и правового статуса эмбриона и плода человека, как носителей этого права.

Ключевые слова: эмбрион человека, плод человека, право на жизнь, обеспечения, государство.

M.H. Kravchenko Legal Status of Holders of the Right to Life Expectancy in Ukraine

The article is devoted to the study of the legal status of a future person during his fetal development. The article analyzes the current state of legal regulation of the right status of an embryo and fetus under the legislation of Ukraine.

It is stated that at present in Ukraine there is no comprehensive legal regulation of the right to expect life. There is only a set of public-law and private law regulating tangential questions about the right to life expectancy. Although, there is some specificity regarding the legal regulation of certain aspects of the legal status of the "human embryo".

It is proposed to consider the right to expect life as the natural right of every person to be born. This right generalizes a ramified system of other rights such as: the right to be born; the right to fetal development; the right to eliminate threats to intrauterine development of a person; the right to social and medical conditions for the natural course of pregnancy in a woman, etc.;

Isolated two bearers of the right to life expectancy: "human embryo" and "human's fetus". Under the "human embryo" it is proposed to understand the stage of intrauterine development of a person from the moment of conception to the 8th week of pregnancy. Under the "human fetus" it is proposed to understand the stage of intrauterine development of a person from the 8th week of pregnancy to the moment of delivery. Both bearers of

the right to life expectancy are under the absolute protection of the actions of 3 people. As for a pregnant woman, then by the eighth week of pregnancy, she can independently determine the fate of the human embryo. After the 8th week of pregnancy, abortion can only be carried out in cases specified in the legislation of Ukraine. Therefore, it is proposed to make changes to Part 1 of Art. 50 Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care and reduce the total period of artificial abortion before the 8th week of pregnancy.

Ensuring and guaranteeing the right to expect life should be exercised by the Ukrainian state. We propose to establish the mechanism of such guarantee in a special Law of Ukraine "On Guaranteeing and Protecting the Right to Expected Life in Ukraine".

Keywords: human embryo, human fetus, right to life, guarantee, state.

Постановка проблеми. Світове співтовариство визнало кожен людину на планеті носієм невід'ємних, невідчужуваних прав. У переліку таких прав особливе місце займає право на життя. Воно є своєрідною «точкою відліку» для усіх інших прав людини. Якщо це право не визнається за кожним, не забезпечується, не гарантується та не охороняється на національному та на міжнародному рівнях, усі інші права не мають сенсу.

Носієм права на життя є людина. У цьому випадку мова, йде про народжену фізичну особу, яка незалежно від раси, походження, статі, рівня психічного та фізичного здоров'я є носієм цього права. Водночас як бути із людиною, яка проходить внутрішньоутробний період свого розвитку. Чи є вона носієм певних прав? Чи має хтось гарантувати їй право народитися? Щодо цього питання немає чіткої відповіді ні у законодавстві України, ні у вітчизняній науковій літературі. Отже, існує потреба визначити те, який правовий статус зачатої, проте ще ненародженої людини в Україні, які права вона має та хто має гарантувати їй право народитися.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексне дослідження правового статусу носіїв права на очікуване життя в Україні. Для досягнення поставленої дослідницької мети ми пропонуємо дати відповідь на наступні дослідницькі завдання: 1) дослідити нормативне регулювання права на очікуване життя в Україні; 2) визначити носіїв права на очікуване життя та межі їхнього захисту; 3) визначити коло гарантів права на очікуване життя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При проведенні дослідження нами була використана:

по-перше, вітчизняна наукова література присвячена дослідженню системи прав людини[1,2];

по-друге, вітчизняні дослідження, які присвячені визначенню моменту відліку права на життя людини [3,4,5,6];

по-третє, дослідження медичного спрямування, які присвячені фазам внутрішньоутробного життя людини[7].

Виклад основного матеріалу. Відповідь на поставлені дослідницькі завдання вимагає від нас послідовності у аналізі теоретичного та практичного матеріалу. Розпочати пропонуємо із з'ясування питання про нормативне регулювання права на очікуване життя в Україні. Власне під правом на очікуване життя ми пропонуємо розуміти природне право будь-якої людини народитися. Враховуючи те, що згідно ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [8] цікаво з'ясувати те як же врегульоване право на очікуване життя на рівні законодавства України. Цей інтерес має передусім практичне значення, адже держава виходячи із ч.2 ст.19 Конституції України[8] має здійснювати свою діяльність виключно у правових формах. Враховуючи це гарантування права на очікуване життя має мати чіткий механізм своєї реалізації аби, у першу чергу, держава могла долучитися до гарантування і забезпечення цього права.

Аналіз законодавства України дозволяє констатувати те, що право на очікуване життя в Україні комплексно не врегульоване. На рівні ст. 27 Конституції України закріплено положення про те, що кожна людина має невід'ємне право на життя [8]. Важливо те, що носієм цього права є саме народжена, жива людини, яка фізично відокремлена від інших людей, тобто є автономною істотою. Саме її держава і визнає у

якості носія цього права. Ця думка підтверджується ч. 2 ст. 25 ЦК України згідно із якою цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження[9]. Тобто саме з моменту народження людина може мати права і обов'язки[10, с.101]. Отже, логічним є висновок про те, що у людини, яка проходить внутрішньоутробний період свого розвитку прав і обов'язків немає згідно законодавства України. Висловлюючи власну думку стосовно такого підходу законодавства України маємо відзначити те, що це цілком логічне загальне правило. Адже наділення фізичної особи певними правами та обов'язками здійснюється з метою її участі у правовідносинах. У випадку із ненародженою людиною такого сенсу немає. Однак, як у будь-якого правила у цього правила є винятки. Йдеться, наприклад, про ч. 1 ст. 1222 ЦК України згідно із якою спадкоємцями муть бути особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини[9]. Таким чином, ЦК України зробив певний крок у напрямку наділення правами спадкоємця зачатої, однак, ще не народженої людини.

Подальший аналіз законодавства України дозволяє констатувати те, що воно регулює дотичні питання до права на очікуване життя. У цьому випадку йдеться про комплекс прав батьків, вагітної жінки, а також жінки та чоловіка щодо розпорядження своєю репродуктивною функцією. Так, ЦК України, СК України, Основи законодавства України про охорону здоров'я регулюють наступні права названих суб'єктів права:

- право на материнство (ст.49 СК України);
- право на батьківство (ст.50 СК України);
- право на використання репродуктивних технологій (ч.6 ст.281 ЦК України; ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я);
- право на стерилізацію (ч.5 ст. 281 ЦК України; ст. 49 Основ законодавства України про охорону здоров'я);
- право на штучне переривання вагітності (ч.6 ст. 281 ЦК України; ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я)[9,11,12].

Правове регулювання статусу «ембріону людини» та його охорона здійснюється за

рахунок норм Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини»[13].

Низка охоронних норм міститься у КК України. У цьому Кодексі існує перелік складів злочину потерпілою від вчинення, яких є вагітна жінка. Йдеться про ст. ст. 115-121, 123, 124 КК України[14].

До цього переліку можна додати низку підзаконних нормативно-правових актів, які конкретизують окремі питання пов'язані із реалізацією права на очікуване життя. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [15]. Ця Постанова Уряду регулює питання про підстави за наявності, яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів.

Таким чином, можна констатувати те, що наразі в Україні відсутнє комплексне правове регулювання права на очікуване життя. Існує лише сукупність публічно-правових та приватноправових норм, які регулюють дотичні питання до права на очікуване життя. Хоча, не можна обійти увагою той факт, що існує певна конкретика щодо регулювання окремих аспектів правового статусу «ембріону людини».

Наступним кроком у межах цього дослідження є визначення носіїв права на очікуване життя. На наш погляд, з'ясування цього питання не може бути здійснено лише за рахунок знань у сфері юриспруденції. Треба піти далі та звернутися до фахових знань у сфері медицини. Загальноновизнаним фактом у сфері медицини є те, що людина від моменту зачаття до моменту народження проходить наступні стадії внутрішньоутробного розвитку: а) перший триместр, який починається від моменту запліднення яйцеклітини жінки сперматозоїдом чоловіка. Цей триместр закінчується на 14-й неділі вагітності. Він завершується формуванням основних органів та їх системи у плода; б) другий триместр. Триває з 15-го по 26-й тиждень вагітності. Цей період внутрішньоутробного розвитку характеризується подальшим розвитком плоду. У майбутньої дитини з'являється імунна система, ростуть кісті та м'язи, продовжують розвиватися внутрішні органи. Другий триместр закінчується на 26 тижнем вагітності; в) третій триместр триває з 27-го тижня вагітності і до пологів. У цей період

остаточно завершується внутрішньоутробний розвиток дитини. Вона готуються для окремого, незалежного, від матері життя[7, с.816].

Такий детальний аналіз стадій внутрішньоутробного розвитку людини має важливе практичне значення. Справа полягає у тому, що законодавство України оперує лише категорією «ембріон людини»[13]. У той же час ембріон людини, з позиції медицини це лише первинна стадія внутрішньоутробного розвитку людини. Однак, ця стадія не є єдиною стадією внутрішньоутробного розвитку людини. Наступною стадією є стадія «плода». Ця стадія охоплює період з 8-го тижня вагітності і до моменту пологів. Така конкретизація дозволяє виділити двох носіїв права на очікуване життя, а зокрема: «ембріон людини» та «плід».

Під «ембріоном людини» ми пропонуємо розуміти стадію внутрішньоутробного розвитку людини з моменту зачаття до 8-го тижня вагітності. Таке розуміння «ембріону людини» закріплене у Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини», у ст.2, якого міститься наступне нормативне визначення цього терміну: «ембріон людини - зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів»[13]. Цікавим, на наш погляд, є наступний практичний аспект. Який статус має «ембріон людини» у межах договору про донацію гамет та ембріонів? Згідно Розділу V Наказу МОЗ України від 09.09.2013 р. № 787 «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» донація гамет та ембріонів – процедура, за якою донори за письмово оформленою добровільною згодою надають свої статеві клітини-гамети (сперму, ооцити) або ембріони для використання в інших осіб при лікуванні безпліддя[16]. У такому випадку «ембріон людини», фактично, є майном, яке передається згідно із договором про донацію гамет та ембріонів від однієї особи до іншої.

Під «плодом» ми пропонуємо розуміти стадію внутрішньоутробного розвитку людини з 8-го тижня вагітності і до моменту пологів.

Така диференціація передбачає різний механізми захисту та охорони носіїв права на очікуване життя.

Спільним у цьому випадку є захист «ембріону людини» та «плоду» від дій третіх осіб. Йдеться про захист від будь-якого

негативного впливу на таких носії права на очікуване життя, наприклад, з боку злочинців, які посягають на життя, психічне та фізичне здоров'я або тілесну недоторканість вагітної жінки; від некваліфікованих дій медичних працівників, як можуть створити загрозу для подальшого нормального розвитку як ембріону людини, так і плоду людини тощо.

Диференціація тут можлива щодо прав вагітної жінки стосовно ембріону людини або плоду носієм якого вона є. ЦК України, а також Основи законодавства України про охорону здоров'я надають вагітній жінці право, на власний розсуд вирішити долю своє ненародженої дитини до 12 тижня вагітності. Згідно із ч.1 ст.50 Основи законодавства України про охорону здоров'я за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів може бути проведена операція штучного переривання її вагітності[12]. При цьому, вагітна жінка немає пояснювати причину або мотиви штучного переривання її вагітності. Це зона її свободи та відповідальності. Отже, якщо вона вирішила зробити аборт, то у цьому випадку вона бере на себе відповідальність за позбавлення життя ембріону людини.

Одразу хотілося б відзначити декілька моментів. По-перше, ми вважаємо, що право на аборт, у межах визначених законодавством України, має залишитися за жінкою. Справа полягає у тому, що тотальна заборона абортів в Україні, на наш погляд, призведе до появи нелегальних абортів, які будуть загрозою, у першу чергу, для життя вагітної жінки. Отже, право вагітної жінки на легальний аборт має бути. Це однак не виключає того, що Українська держава може здійснювати державні програми проти небажаної вагітності, та проти абортів.

По-друге, враховуючи те, що після 8-го тижня вагітності у майбутньої людини, яка проходить внутрішньоутробний період свого розвитку починається розвиток нервової системи та внутрішніх органів і здійснення штучного переривання вагітності може розглядатися як вбивство майбутньої людини ми пропонуємо внести зміни до ч.1 ст.50 Основи законодавства України про охорону здоров'я і обмежити право на аборт жінки за власним розсудом строком до 8-го тижня вагітності.

Поряд із абортom «на власний розсуд» ч.2 ст.50 Основ законодавства України про охорону здоров'я [12] передбачає можливість штучного переривання вагітності на пізніших строках вагітності. Деталізація підстав і процедури штучного переривання вагітності у період після 12-го тижня вагітності визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144 «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України», а також Наказом МОЗ України від 24.05.2013 р. № 423 «Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення»[15,17].

Таким чином, ми пропонуємо виокремлювати двох носії права на очікуване життя: 1) ембріон людини; 2) плід людини. Обидва носії права на очікуване життя знаходяться під абсолютною охороною від будь-яких негативних впливів з боку 3-х осіб. Що ж стосується вагітної жінки, яка є носієм очікуваного життя, то ми пропонуємо до 8-го тижня вагітності аби вона сама мала право вирішувати чи буде надалі розвиватися ембріон людини носієм якого вона є у плід людини чи ні. Це зона її свободи та моральної відповідальності. Після сплину цього строку вагітна жінка може зробити аборт тільки у випадках чітко визначених у законодавстві України.

Останньою складовою цього дослідження є коло гарантів права на очікуване життя в Україні. Це питання є настільки ж важливим як і попередні питання. Адже, будь-яке право має сенс тоді коли воно належним чином гарантується і забезпечується. Інакше кажучи, просто проголосити права на очікуване життя недостатньо аби воно реалізувалося. Насправді, як носії права на опікуване життя, так і саме це право знаходиться під постійною загрозою порушення. Якщо говорити конкретніше, то йдеться про: загрозу з боку злочинців, які можуть вчинити злочин проти життя та здоров'я вагітної жінки; некваліфіковану медичну допомогу вагітній жінці; захист носіїв права на очікуване життя від самої вагітної жінки.

Зважаючи на те, що ст.3 Конституції України зобов'язала державу спрямовувати свої зусилля на утвердження і забезпечення прав і свобод людини, то очевидно те, що саме вона має

стати головним гарантом права на очікуване життя в Україні. Саме держава, в особі публічної адміністрації України, має забезпечити право людині народитися, яка проходить внутрішньоутробний період свого життя. Саме вона має достатній кадровий та ресурсний потенціал, інструменти діяльності аби гарантувати та забезпечити реалізацію цього права.

У цій частині йдеться про наступні напрямки діяльності Української держави:

- правотворча діяльність держави щодо нормативного закріплення механізму реалізації права на очікуване життя;
 - реалізація державних програм з попередження небажаної вагітності та абортів;
 - залучення інститутів громадянського суспільства до співпраці у частині вироблення заходів попередження небажаної вагітності та абортів в Україні;
 - гарантування соціального забезпечення вагітним жінкам;
 - гарантування працевлаштування та соціальних пільг молодим матерям;
 - контроль за якістю медичних послуг, які надаються вагітним жінкам державними, комунальними та приватними закладами охорони здоров'я;
 - попередження злочинності у частині злочинів проти життя і здоров'я людини тощо.
- Держава має гарантувати та забезпечити кожен елемент права на очікуване життя. На наш погляд, право на очікуване життя включає:
- право народитися;
 - право на внутрішньоутробний розвиток;
 - право на усунення загроз внутрішньоутробному розвитку людини;
 - право на соціальні та медичні умови для природнього перебігу вагітності у жінки та ін.

Ці права мають стати орієнтирами для держави у процесі гарантування та забезпечення нею права на очікуване життя.

Ми пропонуємо закріпити механізм гарантування та забезпечення права на очікуване життя у спеціальному Законі України «Про гарантування та охорону права на очікуване життя в Україні». Наразі аналогічного закону в Україні немає. Саме названий закон може стати юридичною основою гарантування та

забезпечення права народитися ембріону людини та плоду людини.

У результаті проведеного дослідження ми прийшли до наступних висновків:

Констатовано відсутність комплексного правового регулювання права на очікуване життя у законодавстві України;

Запропоновано розглядати право на очікуване життя як природне право кожної людини народитися. Це право узагальнює розгалужену систему інших прав таких як: право народитися; право на внутрішньоутробний розвиток; право на усунення загроз внутрішньоутробному розвитку людини; право на соціальні та медичні умови для природнього перебігу вагітності у жінки та ін.;

Виокремленні два носії права на очікуване життя: «ембріон людини» та «плід людини». Під «ембріоном людини» пропонується розуміти стадію внутрішньоутробного розвитку людини з моменту зачаття до 8-го тижня вагітності. Під «плодом людини» запропоновано розуміти стадію внутрішньоутробного розвитку людини з

8-го тижня вагітності до моменту пологів. Обидва носії права на очікуване життя знаходяться під абсолютним захистом від дій 3-х осіб. Що ж стосується вагітної жінки, то до 8-го тижня вагітності вона самостійно може визначати долю ембріона людини. Після 8-го тижня вагітності аборт може бути здійснений лише у випадках визначених у законодавстві України. Тому, запропоновано внести зміни до ч.1 ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я і зменшити загальний строк штучного переривання вагітності до 8-го тижня вагітності.

Забезпечення та гарантування права на очікуване життя має здійснювати Українська держава. Механізм такого гарантування ми пропонуємо закріпити у спеціальному Законі України «Про гарантування та охорону права на очікуване життя в Україні».

Список використаних джерел:

1. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. для студ. ВНЗ та працівників місцевого самоврядування. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.
2. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
3. Майданик Р. А. Право фізичної особи на життя: поняття, елементи, виникнення і припинення. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 9–20.
4. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатой, але ще ненародженої дитини в цивільному праві. *Університетські записки*. 2006. № 2. С. 133–138.
5. Булеца С. Б. Момент правоздатності в цивільному праві України, Словаччині та Угорщині. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. Вип.16. 2011. С. 91–95.
6. Вавженчук С., Бондаренко Б. Доцільність виокремлення категорії «умовна правоздатність» у цивільному праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 11. С. 3–6.
7. Акушерство: национальное руководство / под ред. Айламазяна Э. К., Кулакова В. И., Радзинского В. Е., Савельевой Г. М. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2014. 1200 с.
8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.05.2019).
10. Правознавство: підручник / за відп. ред. Дзери О.В. 10-е вид., перероб. і допов. Київ. Юрінком Інтер, 2007. 848 с.
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 12.05.2019).
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 12.05.2019).
13. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 р. 2231-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15> (дата звернення: 12.05.2019).

14. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
15. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2006-%D0%BF> (дата звернення: 12.11.2019).
16. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (дата звернення 11.05.2019).
17. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.05.2013 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (дата звернення: 12.11.2019).

References:

1. Kolodii A. M., Oliinyk A. Yu. *Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini: pidruch. dlia stud. VNZ ta pratsivnykiv mistsevoho samovriaduvannia*. Kyiv : Pravova yednist, 2008. 350 s.
2. Rabinovych P.M., Khavroniuk M.I. *Prava liudyny i hromadianyna: navch. posib*. Kyiv: Atika, 2004. 464 s.
3. Maidanyk R. A. *Pravo fizychnoi osoby na zhyttia: poniattia, elementy, vynyknennia i pryypynennia*. *Publichne pravo*. 2016. № 3. S. 9–20.
4. Vodop'ian T. V. *Problema pravovoho stanovyscha zachatoi, ale shche nenarodzhenoii dytyny v tsyvilnomu pravi*. *Universytetski zapysky*. 2006. № 2. S. 133–138.
5. Buletsa S. B. *Moment pravozdatnosti v tsyvilnomu pravi Ukrainy, Slovachchyni ta Uhorshchyni*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia "Pravo"*. Vyp.16. 2011. S. 91–95.
6. Vavzhenchuk S., Bondarenko B. *Dotsilnist vyokremlennia katehorii «umovna pravozdatnist» u tsyvilnomu pravi Ukrainy*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2013. № 11.S. 3–6.
7. *Akusherstvo: natsyonalnoe rukovodstvo / pod red. Ailamaziana E. K., Kulakova V. Y., Radzynskoho V. E., Savelevoi H. M. M.: НЭОТАР-Medya*, 2014. 1200 s.
8. *Konstytutsiia Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennia: 12.05.2019).
10. *Pravoznavstvo: pidruchnyk / za vidp. red. Dzery O.V. 10-e vyd., pererob. i dopov.* Kyiv. Yurinkom Inter, 2007. 848 s.
11. *Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (data zvernennia: 12.05.2019).
12. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia vid 19.11.1992r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (data zvernennia: 12.05.2019).
13. *Pro zaboronu reproduktyvnoho klonuvannia liudyny: Zakon Ukrainy vid 14.12.2004 r. 2231-IV.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-15> (data zvernennia: 12.05.2019).
14. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25. St. 131.
15. *Pro realizatsiiu statti 281 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2006 r. № 144.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2006-%D0%BF> (data zvernennia: 12.11.2019).
16. *Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 09.09.2013 r. № 787.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13> (data zvernennia 11.05.2019).
17. *Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompleksnoi medychnoi dopomohy vahitnii zhintsi pid chas nebazhanoi vahitnosti, form pervynnoi oblikovoi dokumentatsii ta instruktzii shchodo yikh zapovnennia: Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 24.05.2013 r. № 423.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13> (data zvernennia: 12.11.2019).